

הרב משה אייזיק בלוי

על זמירות שבת

המנהג לשיר ולזמר בשבת המלכה, אם בסעודות ואם בזמנים אחרים, הוא מן המנהגים העתיקים ביותר בעם ישראל, ועם כל זה אין יפה לו יותר מן השם 'מנהג', משום שאין אנו מוצאים כמעט כל ביטוי בהלכה לנוהג זה, למרות שיש לו מקורות קדומים ביותר.

כבר בגמרא (מגילה יב:) דרש רבא, על מה שנאמר במגילת אסתר (א, י), פיוס השביעי פטוב לב המלך פין, 'למה צריך היה לומר ביום השביעי, יום השביעי שבת היה, שישראל אוכלין ושותין ומתחילין בדברי תורה ובדברי תשבחות'.

למרות שהגמרא מספרת על תשבחות הנאמרות בזמן הסעודה, הפיוטים העתיקים המוכרים לנו, לא נועדו להיאמר בשעת הסעודה, אלא בבית הכנסת בתפילה*. ורק בשנים מאוחרות יותר, באשכנזי, החל המנהג לזמר בשעת הסעודה¹, וראה להלן.

א. יש שרצו לטעון כי כבר בתקופת התנאים חובר הפיוט 'צור משלו אכלנו' שהוא כנגד ברכת המזון. הוכחתם היא מכך שיש בו שלשה חלקים, כנגד ברכת הזן, כנגד ברכת הארץ, וכנגד בונה ירושלים, ואילו על ברכת הטוב והמיטיב אין בו חרוז. ושמא אחד מהתנאים הראשונים יסד הזמר הזה 'אשר בימיהם עדיין לא נתקן הטוב והמיטיב' (ראה בספר שלשה ספרים נפתחים). מאחר שאת ברכת הטוב והמיטיב תיקנו ביבנה לאחר שניתנו הרוגי ביתר לקבורה, כמה עשרות שנים לאחר חורבן הבית. הרי שהזמר מוקדם יותר. אמנם, ייתכן שהיה בו קטע רביעי שאינו מצוי בידינו, וגם הכתיבה בחרוזים לא היתה קיימת בימי התנאים, מה שמקשה על ההנחה שהוא מתקופה קדומה כל כך. לגופו של פיוט, ככל הנראה לא נכתב 'צור משלו' אלא כברכת המזון קצרה, כעין מה שמצינו בספר כל בו (סימן כז), ולא לשבת. ראה י. רייפמאן, הערות על פיוטים שונים, ציון תר"מ, עמוד 166. בסידור אשי ישראל הביא דעת ר"ח וולוז'ינער שלא לומר 'צור משלו' שמא יצא בזה ידי חובת ברכת המזון, ושוב לא יוכל לברך. בסידור אוצר התפילות כתב לאמרו רק אחר סיום הסעודה קודם ברכת המזון, ובסידור בית יעקב הביא שיש נוהגים לאמרו אחר ברכת המזון.

ב. בספר שתי ידות לה"ר מנחם די לונזאנו [נפטר שס"ח - 1608], (סדר הזמירות וינציאה שע"ח דף צו, ב או ק, ב), הביא שנהגו לזמר וכו', וכתב, 'והמנהג הזה עדיין מחזיקים בו בני אשכנז ואיטאליא וזולתם'. משמע מדבריו שבזמנו לא נהגו כן אלא באשכנז ואיטליה.

ג. וכפי שהובאו להלן דברי המגן אברהם, שאין לשיר אלא אותם השירים שנתקנו 'על הסעודה'.

גם כשנבוא לדון על תוכן דברי התשבחות, על הזמירות הללו, שמזמירות בפיהם של אחינו בני ישראל כבר למעלה משבע מאות שנה, גם אז נוכל להבחין, שעל אף שחלק מן הפיוטים חוברו על ידי גדולי הדורות שהיו גם פוסקי הלכה, עם כל זה אין אנו מוצאים בספרות ההלכה התייחסות למנהג זה, אלא כבדרך אגב. לפיכך, שמו נאה לו 'מנהג'.

בספר משנה ברורה, הפוסק האחרון, אין מופיע מנהג זה אלא תחת הסתייגות 'אחר שאכלו כל צרכן יש מזמרים זמירות שבח להקב"ה' (משנה ברורה, רפט, סק"ה). מקורו של המשנה ברורה הוא מן הרוקח שמביא בהלכות שבת (סימן נד) את המנהג לומר זמירות שבת בלשון זו של 'יש מזמרים'. והרי זמירות השבת שלנו בחלקן הגדול הן מתקופתו של הרוקח, הן מבית מדרשו והן מבית מדרש אחרים. אבל לספרות ההלכה לא נכנס מנהג זה כחיוב, אלא כהמלצה בלבד.

אף הרוקח, כשהביא המנהג ש'יש מזמרים', הביאו כפתרון לבעיה הלכתית. יש לאכול בשבת שלוש סעודות, אלא שהחכם דורש בצהרי יום השבת, ככל הנראה עד השקיעה או קרוב לה. מכיון שכך, יש לאכול את הסעודה השלישית 'קינוח סעודה' קודם הדרשה, כיצד ניתן לאכול שתי סעודות קודם הדרשה? לבעיה זו מציע הרוקח את פתרון הזמירות, וכלשונו: 'לאחר שאכל התבשיל שהטמין יש מזמרים זמירות ושבח בשבת להקב"ה, ואוכלים אחרי כן קנוח סעודה דגים או עופות או פירות להיות ג' סעודות', כלומר שהזמירות יהיו הפסק בין סעודה לסעודה 'מפני שאין רוצין לבטל עת בית המדרש שדורש החכם', ואם לא יאכלו את הסעודה השלישית עתה - קודם הדרשה, יוכרחו לצאת אחר כך ו'אין להניח הדרשה עבור הסעודה השלישית'.

אם מצינו כבר התייחסות רחבה יותר לזמירות בספרות ההלכה, אין זה אלא כשבאו רבותינו ללמדנו מה לא לומר. במגן אברהם (בהקדמה לסימן סח) הביא את מנהג האריז"ל, ש'לא היה אומר פיוטים ופזמונים אלא מה שסדרו הראשונים כגון הקלירי שנסדרו על דרך האמת'. ובמקום אחר כותב המגן אברהם שאין לשיר בסעודת השבת 'אלא אותם השירים שנתקנו על הסעודה' (סימן תק"ס סק"י). אין לנו ללמוד מכל זה אלא שזמירות השבת היו דבר הרשות, ונשארו כך.¹

ד. אמנם בספר פלא יועץ בערך שיר כתב, 'וכבר חכמי הדורות בכל דור ודור תיקנו שירות ותשבחות

אצל רבי יהודה החסיד אנו מוצאים התייחסות רחבה יותר. בספר חסידים (רעא) כתב שמלשון הפסוק 'מזמור שיר ליום השבת... ולזמר לשמך עליון', למדים שיש לרנן בשבת. עוד כתב רבי יהודה החסיד (סימן תתשמז): זאת התשובה השיב רבינו משולם נ"ע למינין שאינן מדליקין נרות בבתייהם בשבת מפני שאומר הפסוק (שמות לה, ג) לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת והשיב להם כך: כתיב (בראשית ב, ג) ויברך אלהים את יום השביעי, אין אנו יודעים במה ברכו, אלא ממה שאנו רואים בקללות שקלל איוב את יומו שקיללו בחשיכה, שנאמר (איוב ג, ו) הלילה ההוא יקחהו אופל וגו' יקו לאור ואין (שם ט) מכלל שהברכה שבירך הקב"ה השבת היא אורה שהיא שלום הבית. וכל מה שאמר איוב בקללה יש לומר להיפך גבי שבת לברכה, באיוב (ג, ז) כתיב אל תבוא רננה בו, מכאן שיש לו לרנן בשבת בשירות ותשבחות.

בספר נוהג כצאן יוסף (הלכות שבת סימן כו) הביא את דברי ספר חסידים כמקור לכך ש'סמכו לומר זמירות בשבת בכל סעודה'. שם הוא עוסק גם במנהג חלק מן הקהילות שלא לומר זמירות שבת משבת הגדול עד שבת בראשית, ומביא את המנהג לשורר 'האדרת והאמונה' בסעודה שלישית.

בספר יוסף אומץ (דיני ליל שבת סימנים תרא - תרז), כתב מספר הוראות לגבי מנהג הזמירות. להאריך בזמירות כדי שהסעודה תכנס לתוך הלילה. לומר הזמירות בקול נמוך או בניגון שאינו משמח - בתקופת בין המצרים ובימי ספירת העומר. לא לקחת מניגוני הנכרים, ולא לומר 'צור משלו אכלנו' אלא לאחר ברכת המזון^[1234567].

יש שנימקו את המנהג בחיוב לומר דברי תורה על השולחן, בפרט בשבת. ולפיכך נתקנו הזמירות 'שתוכנן מנהגי שבת ודברי אגדה, כדי שבאמירתן ובניגוניהן יאפשרו להמוני העם לצאת ידי חובת דברי תורה ליד השולחן' (ספר המטעמים ערך שבת, סימן צח)¹.

לאלפים ולרבבות, כל הרוצה ליטול יטול ויבחר לו לשורר מהן באשר תשיג ידו.

ה. ראה לעיל בתחילת המאמר בהערה.

ו. מחמת אותו טעם שאומרים בסעודות בימי החול 'מזמור לדוד', כמבואר במשנה ברורה (סימן ק"ע סק"א), ומצוה על כל אדם ללמוד תורה על שלחנו שכל שלחן שלא אמרו עליו ד"ת כאילו אכלו מזבחי מתים. וכתב בשל"ה דילמוד משנה או הלכה או אגדה או ספרי מוסר ואינו יוצא במה שמברך ברכת המזון, ועל כל פנים יאמר איזה מזמור וטוב לומר אחר ברכת המוציא מזמור ה' רועי לא אחסר דהוא ד"ת ותפלה על מזונותיו.

ניסינו ללכת קצת בעקבות הפייטנים הגדולים, להבין את תוכן הזמירות כדי שנוכל 'לצאת ידי חובת אמירת דברי תורה' באמירתן. וגם לעמוד על מקורן, ולדקדק בנוסחאות, שכן שיבושים רבים נפלו במהלך הדורות בנוסח ^{הזמירות} הזמירות.

פעמים שמוצאים אנו בזמירות מספר שכבות של טקסט. אמנם חוקרים רבים מעדיפים לתארך טקסט נתון לזמן כלשהו במדויק, אך המציאות מוכיחה שלא תמיד כך הם פני הדברים. כפי שלמדנו מפי הרב ישראל פלס, התיארוך בנוי לעתים על התייחסות כלשהי לאירוע שמוזכר בטקסט, או על ביטוי שלא היה שכיח אלא בתקופה פלונית. אך ייתכן ^{אוצר החכמה} מאוחר שהטקסט המקורי קדם לתקופה זו, ובשלב מאוחר יותר 'הושחלו' לתוכו איזכורים נוספים. לעולם לא נוכל לדעת בבירור ^{אוצר החכמה} על סמך איזכור כלשהו, שאכן כל אותו טקסט הוא מן התקופה המתאימה לאיזכור זה.

אחד הפיוטים המפורסמים הוא 'יום זה לישראל', ומקובל ליחסו לאריז"ל, ולא לחינם, אלא משום ששמו רמוז בראשי התיבות שלו. יום זה, צוית, חמדת, קדשת, לאיסור, ושיר, רצה, ישעך, אנא, חדש, זכור, קול. הרי לנו ראשי התיבות לשמו 'יצחק לוריא חזק'. אלא שהחוקרים מצאו שחלקו הראשון של הפיוט, ארבעת הקטעים הראשונים ליתר דיוק, נמצאים במקורות קדומים יותר מן האריז"ל. במחזור שנדפס בוינציה בשנת ^{ה'תקל"ז} 1527, והאריז"ל נולד בשנת רצ"ד (1534), שבע שנים אחר כך. והוא מיוחס לר' יצחק הנדלי, מן העיר כפא שבקרים. אפשר שההסבר לכך הוא שהאריז"ל הוסיף לפיוט קיים, אם כי עדיין תמוה במקצת שחתם עליו את שמו. אך מכל מקום נראה שגם אקרוסטיכון מדויק אינו יכול להוכיח בבירור שפיוט החתום בשם אכן נוצר על ידי אותו פייטן.

גם בפיוט שנהוג לאמרו קודם 'יום זה לישראל', ישנו דבר דומה. הפיוט מתחיל במילים 'יום שבת קדש הוא', והוא חתום באקרוסטיכון במילים 'יהונתן חזק'. אלא שהקטע האחרון מלמד אותנו על התרחשות כלשהי שאירעה סביב לו. 'קולי קולות יחדלון, בעת שירי יגדלון, כי כטל הם יגלון, ואל יסיגו גבולי, באורח שיר נפל חבלי, התקוששו ואל תשמשו, בנזר שיר שפרה לי'. האגדה

ז. ראה ספר הדואר. ניו יורק תשי"ז. מאמרו של שמעון ברנשטיין עמודים 83-85.

מספרת¹ כי השיר נגנב, פשוטו כמשמעו, על ידי עובר אורח, עוד קודם השלמת הקטע האחרון בידי המחבר, ה"ה ה"ר יהונתן. והלה הסתובב בקהילות והתכבד בו. לימים, הזדמנו המחבר והגנב לפונדק אחד, ועמד ה"ר יהונתן וטען כולה שלי. וְלִשְׁמַע הַכַּחֲשֵׁת הַגִּנֵּב, אֵיתָגֵר הַמַּחְבֵּר אֶת הַגִּנֵּב הָאֱלֻמוּנִי, בַּהֲצָבִיעוֹ עַל הָעוֹבְדָה שֶׁהִקְטַע הָאֲחֵרֹן חָסֵר, שֶׁהָיָה חָסֵר קָטַע הַמַּתְחִיל בְּאוֹת ק, וְאִם אֲכֵן הוּא הַמַּחְבֵּר, יִתְכַבֵּד נָא וַיַּחֲבֵר אֶת הַקָּטַע הַחָסֵר. כִּשְׁלֹא עָמַד הֵלֹךְ בְּאַתְגָּר, כִּתְבֵּי הַמַּחְבֵּר הַמְקוּרִי אֶת הַקָּטַע הָאֲחֵרֹן, הָעוֹסֵק בְּכֵךְ שִׁשִּׁירֹו נִגְנֵב עַל יְדֵי מַסִּיג גְּבוּל... יִיתְכַּן שׁוֹ אֲגִדָּה יִפָּה שֶׁנִּבְנְתָה עַל סִמֵּךְ הַתּוֹכֵן הַתְּמוּהָ בְּקָטַע הָאֲחֵרֹן. אֲךָ גַּם אִם אֵין הַסִּיפּוֹר הַזֶּה נָכוֹן, כֹּכֵל הַנִּרְאָה אִירַע מִשְׁהוֹ סָבִיב לַמַּחְבֵּר וּשְׁרִירֹו, שֶׁכֵּן הַקָּטַע הַזֶּה קוֹרֵא לְקוּלֵי הַקּוּלוֹת לַחֲדוּל, וְלֹא לַהֲשַׁתְּמֵשׁ בְּשִׁירֹו.²

רַבִּי יְהוּדָה הַלֵּוִי וְכַדוּמָה שִׁכְתָּבוּ בַּסִּפּוּר, אֱלֹו דְּוִירוֹת מְאוּחָרִים יוֹתֵר. אֲבָל תַּחֲלִיל הַזְּמִירוֹת הֵיא מִצְרַפֶּת וְאַשְׁכְּנֹז, בְּרוּךְ ה' יוֹם יוֹם, מְנוּחָה וְשִׁמְחָה, וְכַדוּמָה. לְמִירוֹת שֶׁאֵין לָנוּ שְׁמוֹת, הֵם מְאַשְׁכְּנֹז וְצִרְפֶּת. וְהַפִּיּוּטִים נוֹעְדוּ לְשׁוֹלְחַן שַׁבָּת. שֶׁלֹא כִּמוֹ יוֹנָה מִצָּאָה בּוֹ מְנוּחָה לְמַשָּׁל, שִׁיִּיתְכַּן שֶׁנִּכְתַּב בְּכֹל לְבֵית הַכְּנֶסֶת וְלֹא לְפִיּוּט בָּהֶם לִיד שׁוֹלְחַן שַׁבָּת. גַּם רַבּוֹן כָּל הָעוֹלָמִים שֶׁנִּהְיָגוּ לֵאמֹרוֹ בְּלִיל שַׁבָּת, נִתְקַן כְּדֵי לֵאמֹרוֹ בְּבֵית הַכְּנֶסֶת, כִּפִּי שֶׁמוֹכַח מִן הַנוֹסָח עֲצֻמוֹ, רֹאֵה לְהֵלֵךְ.

לְהֵלֵךְ גְּדוֹן בַּכֶּמָה מִזְמִירוֹת שַׁבָּת שִׁישׁ בָּהֶם דְּבַר חִידוּשׁ.

בְּרַכַּת הַבְּנִים

בְּרַכַּת הַבְּנִים נִזְכָּרָה לְרֵאשׁוֹנָה בַּפִּירוּשׁ ר' אֶפְרַיִם בֵּר' שֶׁמֶשׁוֹן עַל הַתּוֹרָה, שֶׁהִיא מַחְבּוּרָתוֹ שֶׁל בַּעַל הָרוֹקַח. וְז"ל: ט"ו תִּיכּוֹת בְּבִרְכַּת כְּהֵנִים וְכו' וְט"ו חוֹלִיּוֹת יֵשׁ בִּיד, לִכְךָ רִגִּילִים כִּשְׁמַבְרָכִים אֶת הַנַּעֲרִים כְּשִׁיּוּצָאִים מִבֵּית הַכְּנֶסֶת

ח. ראה מטיב נגן על הזמירות לרבי אברהם הכהן מאנאניא (ווארשא תרל"ט), בשם הגאון החסיד מבעלז זי"ע.

ט. בקובץ בית אהרן וישראל (קי, שנה יט ב) הביא הרב פערלמאן גירסא שונה במעט למעשה, שהוחלט שההכרעה למי הקרדיט, ומי הוא אכן מחבר השיר המקורי, תינתן על סמך המבחן, מי יוכל לחבר לו בית נוסף. ולזה רמז המחבר בשוררו, 'בעת שירי יגדלון כי כטל הם יזלון' כמין חומר, שהקולות יחדלון בעת שיגדל השיר בעוד בית, כיון שיזל כטל בהתאמתו להשיר. וכתב שם הרב פערלמאן שמצא בכ"י נאמער (11634) גירסא שונה, 'קולי קולות יחדלון בבית שירי יגדלון כי כטל הם יזלון'. ולגירסא זו הוא הפלא ופלא, שהקולות יחדלון על ידי שיגדל השיר בעוד בית. וראה שם שביאר לפי זה שאין צורך לכל המעשה, אלא שאחר שנתפרסם השיר חיבר ה"ר יהונתן עוד בית כדי לברר האמת.

משימים היד על ראשם, כלומר, ט"ו תיבות שבברכת כהנים יחולו על ראשך'. אמנם שם לא נזכר שהברכה היא בליל שבת, המקור הראשון לברכת הבנים בליל שבת, קיים במהרי"ל (מכון ירושלים תשמ"ט, עמוד תרז), שם נאמר כי כאשר היה מהרי"ל בימי השבעה אחרי מות אשתו לא בירך את הנערים בליל שבת ולא את קרוביו, כאשר היה רגיל בשאר שבתות. וכן מצינו במנהגי וורמייזא, 'אחר הקידוש, הרב מברך הבנים הקטנים הבאים אצלו אל מקומו, וכן בליל יו"ט'.

בספר החיים (ספר פרנסה וכלכלה פרק ו), הביא שני טעמים לברכה זו: א. 'לפי שצינוורי הברכות פתוחים בו ואל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך'. ב. 'לפי שדרך האב שכועס לעתים על בנו בכל ימי השבוע וכן הרב על תלמידיו, לכך מקדים לברכו בתחילת השבוע, ומשברכו אין יכול עוד לקללו וברך ולא אשיבנה'.

שלום עליכם – ותפילת רבון כל העולמים

תפילת שלום עליכם, וכן רבון כל העולמים, מופיעים לראשונה בספר תיקוני שבת, קראקא שע"ג¹, כחטיבה אחת עם תפילת 'רבון כל העולמים', שם המחבר לא נזכר שם, אך ייתכן כי חוברו לצורה המוכרת לנו על ידי מחבר הספר, ר' יהודה בן ר' דוד הכהן ז"ל אשכנזי מתושבי בודון².

י. מנהג זה מוזכר גם בספר מעבר יבק חלק שפתי רננות פמ"ג, וזה לשונו: אמרו בפרק גידול בנים [לקוח מספר מנורת המאור לר' ישראל אלנקווה ח"ד עמוד 122], כשישים אדם ידו על ראש הקטן, מתברך. שנאמר 'וישלח ישראל את ימינו, וכתוב ויברכם ביום ההוא לאמר. כי ביד אדם ט"ו פרקים כמנין ט"ו תיבות שבברכת כהנים, לומר יחולו על ראשך ברכות שבשלשה פסוקים אלו שהם ט"ו, עכ"ל מנורת המאור. וכתב המעבר יבק, וזמנהג לברך בשבת קודש ובפרט בלילי שבת סוד שבת מלכתא, וצורך גבוה הוא לברך בנו בשבת ואם יש לו בת גם היא יברכנה, ובפרט בליל שבת, והמשכיל יבין מעצמו כי כנים דברינו, ואני הרגלתי בעצמי לכוון באיברי היד כנזכר. לדבריו, אין מברכים בשימת שתי ידיים, אלא ביד אחת בלבד. וכן מביאים בשם הגר"א (תומש תורה תמימה, נשא אות קל"א), ומסידור האריז"ל. אמנם היעב"ץ כתב לברך בשתי ידיים, וכן כתב בספר יוסף אומץ (אות ע) 'שהמברך רק בידו אחת נראה שעינו צרה בברכה'. פשרה מצינו בספר פחד יצחק (אות ב דף נד) 'אמנם אני נהגתי לברך הנשוי אשה בשתי ידיים בעדו ובעד אשתו, ולפנויים ביד אחת, אמנם לבחורים לומדי תורה בשתי ידיים גם כן'.

יא. התאריך לפי י"י כהן, ספר תיקוני שבת, קרית ספר, לט, תשכ"ג-תשכ"ד, עמ' 539-540, מס' 1. יב. ר' יהודה הכהן נולד בבודון. המוכרת כיום כבודפסט. הונגריה. היה מקובל. בידו היו כתבים

נחמת דוד רבי משה אייזיק בלוי

תפילת 'שלום עליכם' מבוססת על הגמרא במסכת שבת (ק"ט:): 'אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: כל המתפלל בערב שבת ואומר ויכלו שני מלאכי השרת המלוין לו לאדם מניחין ידיהן על ראשו ואומרים לו וסר עונך וחסאתך תכפר. תניא, רבי יוסי בר יהודה אומר: שני מלאכי השרת מלוין לו לאדם בערב שבת מבית הכנסת לביתו, אחד טוב ואחד רע. וכשבא לביתו ומצא נר דלוק ושלחן ערוך ומטתו מוצעת, מלאך טוב אומר: יהי רצון שתהא לשבת אחרת כך, ומלאך רע עונה אמן בעל כרחו. ואם לאו, מלאך רע אומר: יהי רצון שתהא לשבת אחרת כך, ומלאך טוב עונה אמן בעל כרחו^י.

מקור ראשוני לתפילה זו, קיים בספר 'מנהג טוב' שהוא אוסף מנהגים שליקט חכם מחכמי איטליה במאה השלוש עשרה (בודפסט תרפ"ט) י. וזה לשונו שם (מנהג לו).

ומנהג טוב בלילי שבת כשבאין מבית הכנסת לילך מיד אצל הנרות הדלוקים לכבוד שבת ושנתברך עליהם ולעמוד נגד שתיהן ולומר: מלאכי רחמים ושלום בואכם לשלום, בואכם לשלום, עליכם שלום, לכולכם שלום. וכן מצא כתוב שהנהיג ה"ר אהרן מרינישבורג בעצמו^ט.

נוסח מקוצר של 'שלום עליכם' מופיע גם בסיום תפילת 'רבון כל העולמים', וכך הוא לפנינו:

מלאכי השלום, בואכם לשלום, ברכוני לשלום, ואמרו ברוך לשלחני הערוך, וצאתכם לשלום מעתה ועד עולם אמן סלה.

מבית מדרשו של האר"י, בעל תוספות יו"ט מזכירו בהקדמתו לפירוש המשניות שלו (נדפס פראג שע"ה) כמי שהביא לו את פירוש המשניות להרמב"ם.

יג. וכן מצינו גם בזוהר חדש (אחרי מות דף פ:), ותא חזי, כד אתי בר נש מבי כנישתא יהכון עמיה מלאכין קדישין מהאי גיסא ומלאכין מהאי גיסא ושכינתא על כלהון כאימא על בנין... כל דא אם איניש יעיל לבייתיה בחדווא ויקבל אושפיזין בחדווא, וכד אתי שכינתא ומלאכין ויחזו שרגא נהרא ופתורא מתקנא ואיניש ואיתתיה בחדווא האי שעתא שכינתא אמרת זה שלי הוא ישראל אשר בך אתפאר, ואם לאו שכינתא אזלת ומלאכין עמה וכו'.

יד. הביאו בספר לקראת שבת, מודיעין עילית, תשס"א, עמוד רעז.

טו. ר' אהרן מרגנשבורג היה מתלמידי הריצב"א, ומרבותיו של ר' אליעזר מטוך בעל התוספות הנודע. ר' אליעזר הביאו בתוספות לחולין (כג, א ד"ה כי) ובגליון תוס' לבבא מציעא המובא בשטמ"ק (מג, ב על המשנה החושב לשלוח יד). אביו היה רבי אליעזר מטול (שו"ת מהרש"ל, סי' כט, אלא ששם נשמט שם האב, וכתוב רק 'מטול', אך שמו המלא של הבן מצוי ב'תשובות ופסקים' שהוציא קופפר,

בסידור=ונציה ש"ס (ראה להלן), ההקבלה היא אף יותר ברורה:

שלום לכם מלאכי השלום שלום לכם מלאכי רחמים בואכם לשלום מלאכי השלום
מלאכי הרחמים מלאכי השרת ברוך בואכם לשלום:

ניכר בבירור כי מן הנוסח המקוצר הזה התפתח הנוסח המורחב של 'שלום עליכם', הפניה למלאכים בתואר 'מלאכי השלום', ובנוסח סידור ונציה 'מלאכי השרת', או 'מלאכי רחמים ושלום' ב'מנהג טוב'. וכן החלוקה ל'בואכם' 'ברכוני' ו'צאתכם', ובנוסח סידור ונציה ש"ס אף הפתיחה ב'שלום לכם', היא בוודאי המקור לקטעים המקבילים ב'שלום עליכם' טז.

הנוסח המוגש כאן הוא על פי הנוסח המובא בתקוני שבת שע"ג, שהוא המקור הראשון לתפילה זו בצורתה המוכרת לנו. בהערות הבאנו את שינויי הנוסח המקובלים. השינויים העיקריים באו בהדגשה בטקסט עצמו.

שְׁלֹמֹם עֲלֵיכֶם מְלָאכֵי הַשָּׁרֵת יי מְלָאכֵי עֲלִיּוֹן מְמַלְךְ מְלָכֵי הַמְּלָכִים הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא - ג"פ

בְּבֹאֲכֶם יי לְשָׁלוֹם מְלָאכֵי הַשָּׁלוֹם מְלָאכֵי עֲלִיּוֹן מְמַלְךְ מְלָכֵי הַמְּלָכִים הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא - ג"פ

בְּרִכּוֹנִי לְשָׁלוֹם יי מְלָאכֵי הַשָּׁלוֹם מְלָאכֵי עֲלִיּוֹן מְמַלְךְ מְלָכֵי הַמְּלָכִים הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא - ג"פ

הדפסה

עמ' 273). ראה עליו עוד באור זרוע א, סי' תש"מ, והתארים שנכתבו עליו שם ובתשובות ופסקים הנ"ל. לגבי זמנו - בארכיונים של רגנסבורג יש תעודה בה הוא נזכר בתואר 'מגיסטר' [=רב] בשנת 1225 - ד'תקפ"ה.

טז. מעניין לציין כי היעב"ץ שתמה על הנוסח המקובל, חזר לומר 'שלום עליכם מלאכי השרת מלאכי עליון מלך מלכי המלכים הקב"ה בלבד, 'כדי לא לשנות המנהג מכל וכל'. שהוא כעין הנוסח המקורי של הפיוט.

יז. יש שגרסו כאן 'מְלָאכֵי הַשָּׁלוֹם' (ראה נ. בן מנחם), ובספר שלשה ספרים נפתחים (קראקא תרנ"ה) גרס כאן 'מְלָאכֵי הַשָּׁרֵת מְלָאכֵי הַשָּׁלוֹם', ואילו בשלושת הבתים האחרים גרס 'מְלָאכֵי הַשָּׁלוֹם מְלָאכֵי הַשָּׁרֵת'.

יח. ראה בסידור יעב"ץ (שער השמים ח"א שמה, א) שתמה על נוסח זה, וגרס 'מלאכי עליון מלך מלכי המלכים הקב"ה', וכן הוא גם בסדר עבודת ישראל.

יט. במקורות הקדומים, הן בתקוני שבת והן בסדורים שנדפסו לאחריו, הנוסח הוא 'בבואכם', וכן 'בצאתכם'. במקורות המאוחרים יותר, ככל הנראה מחמת הערתו של היעב"ץ, תיקנו את הנוסח ל'בואכם' ו'צאתכם', וראה להלן.

כ. בספר שלשה ספרים נפתחים גרס כאן 'ברכוני לחיים טובים ולשלום'. וראה גם ליקוטי מהרי"ח

כא **בְּצִאתְכֶם לְשָׁלוֹם מִלְּאֲכֵי הַשָּׁלוֹם מִלְּאֲכֵי עֲלִיּוֹן מִמֶּלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקָּדוֹשׁ**
בְּרוּךְ הוּא - ג"פ כב

וַיֹּאמֶר בִּנְחַת בְּכוּנָה כִּנְגַד גּוֹפוֹ וּנְפִשׁוֹ וּרְחוֹ וּנְשִׁמְתּוֹ ב' פְּסוּקִים אלו:

כִּי מִלְּאֲכֵי יֵצֵיָה לָךְ וּגּוֹמֵר [לְשִׁמְרָךְ בְּכָל דְּרָכֶיךָ] יי' יִשְׁמֹר צִאתִי וּבֹאִי מֵעֵתָה
וְעַד-עוֹלָם כג

אוצר החכמות

חלק שלישי בהשמטה לחלק ב. בזמירות לשבת (ג. בן מנחם) כתב שיש שהביעו התנגדות לנוסח התפילה, והביא את דעתו של ר' חיים מוולוז'ין למשל. אמנם המעיין במקור (כתר ראש אות צג, וכן דבורץ, תבונה, תש"ח) יראה כי התנגדותו של ר"ח וולאז'נער אינה אלא לחרוז 'ברכוני לשלום', שהוא בקשה מן המלאכים, או לפיטמים אחרים כיוצא בו, כגון 'מלאכי רחמים', אך לא התנגד לאמירת התפילה כולה.

התנגדות מסוג אחר אנו מוצאים במנהגי החתם סופר (ירושלים תשל"ב, עמוד כט), שלא נהג לומר שלום עליכם כלל, כשם שאין אנו אומרים 'התכבדו מכובדים' בכניסה לבית הכסא, משום שאין אנו מחזיקים את עצמינו במדרגה זו, שמלאכים מלווים אותנו. ולפיכך אין לנו שייכות גם לפיוט זה. אמנם בחדושי על התורה (סוף ויקרא) כתב שאין לומר 'צאתכם לשלום', ויש שהוכיח מכך שאת שאר הפיוט אמר, וכמו שהעידו בשם המהר"ם שיק (זכרון למשה וועלץ, סימן ט אות ו) שהיה החת"ס אומר 'שלום עליכם' בינו לבין עצמו. [נראה האהל (גליון לא), שהגרמ"א סלושץ כתב לחלק בין 'שלום עליכם' ל'התכבדו מכובדים'. מן הראוי לציין ש'מכניסי רחמים' לא אמר החת"ס, כפי שכתב בתשובה (או"ח קסו)].

כא. היעב"ץ תמה מדוע משלחים את המלאכים 'הלא טוב יותר שיתעכבו יותר וישמחו גם בסעודה... ולמה ימהר לשלחם, הלוא יישארו אצלנו לעולם כי אז נשמר בכל דרכינו'. ובמחצית השקל (סימן רסב) תירץ שפשוט הוא שהמלאך נשאר אצל האדם כל יום השבת, ואף על פי כן אין לשנות הנוסח, כי הוא על דרך 'ברוך אתה בכוך וברוך אתה בצאתך'. שאף שאין המלאכים יוצאים עתה, מכל מקום הוא מברך אותם עתה 'על זמן היציאה כשתהיה'. וכן כתב בשערי תשובה (שם) שאינו דוחה אותם מעליו ופוטרים, אלא שכשיצאו תהא צאתם לשלום, 'ולא שדוחה אותם מעליו ופוטרים, ולפי שאינו יודע צאתם הוא גמר ואומר עכשיו, ואין למחוק דבר שנהגו ברוב ישראל'. יש לציין כי הנוסח של 'בצאתכם' תואם יותר להסברם של המחצית השקל והשערי תשובה. אמנם בספר תוספת שבת (פראנקפורט דאדרא תקכ"ז, כו, א) דייק מן הנוסח המקובל 'שהמלאכים יוצאים משם מיד אחר הלוייה לביתו', שלא כביאורם. והביא דברי היעב"ץ שמחך הנוסח 'צאתכם לשלום', וכתב שאף שלפי הנראה הדין עמו בזה, אך קשה לשבש הנוסח המקובל בידינו מקדמונינו ושם נוהגים בכל העולם לאמרה בנוסח זה.

בסידור ישועות ישראל (לובלין תר"מ) הביא סגולה בדוקה ומנוסה, שאם יש איזה מריבה בבית לא יאמר חרוז זה, של 'בצאתכם לשלום' וישקיט המריבה, ולכאורה כוונתו שישארו מלאכי השלום בבית, ולא יצאו הימנו.

כב. הספרדים הוסיפו כאן חרוז נוסף, 'בְּשִׁבְתְּכֶם לְשָׁלוֹם מִלְּאֲכֵי הַשָּׁלוֹם מִלְּאֲכֵי עֲלִיּוֹן מִמֶּלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא', ראה סדר תפלות החדש כמנהג ספרדים, שנדפס בווינה, תרפ"ב. כג. על משקל הפסוק 'ה' יִשְׁמֹר צִאתְךָ וּבֹאֶךָ מֵעֵתָה וְעַד עוֹלָם' (תהלים קכא, ח). במקורות מאוחרים

תפילת רבון כל העולמים

כשאנו באים להתחקות אחר שרשיה של תפילת ^{תפילת רבון} 'רבון כל העולמים', או על מקור לאמירת תפילה כל שהיא בליל שבת קודם הסעודה, ^{אנו מוצאים} כמה מקורות קדומים. במאמרו של הרב ישראל מרדכי פלס (צפונות תשמ"ט, שנה א גליון ד, עמוד קא) נידונו יסודותיה הקדומים של תפילה זו, והוא מחלק אותה לחמישה חלקים נפרדים, כדלהלן:

א. משפט הפתיחה: רבון כל העולמים אדון כל הנשמות אדון השלום.ב. תארים על הקב"ה: מלך אביר ... מלך תמים דרכו.ג. הודאה: מודה אני לפניך... כי לך יאה.ד. תחינה: אנא מלך מלכי המלכים ... כדת כראוי וכנכון.ה. סיום - ^{אוצר החכמה} פניה למלאכים: מלאכי השלום... ועד עולם אמן סלה.

א. החלק הראשון הוא משפט פתיחה בלבד, 'רבון כל העולמים אדון כל הנשמות אדון השלום'. והוא מקביל לפתיחת התפילה הנדפסת בסידור אמשטרדם תכ"ז (ראה להלן חלק ג).

ב. החלק השני הוא רשימת תארים לקב"ה לפי סדר אלפביתי, מקורו בהיכלות רבתי ¹²³⁴⁵⁶⁷ (פרק כו או יד), אך הוא עומד לעצמו^{יד}. לפי המובא בשערי תשובה (סימן רס"ב סוף סק"ב), יש שנהגו שלא לומר אלא עד 'מלך תמים דרכו', ולא להוסיף דבר, משום שאין אומרים תחינות בשבת. לפנינו הוא פתיחת הפיוט ¹²³⁴⁵⁶⁷ כולו, ונוסף לפניו רק החלק הראשון הקצר.

ג. החלק השלישי, מקביל גם הוא לנוסח תפילה אותו נהגו הנשים לומר בזמן הדלקת הנרות, מופיע בסידור אמשטרדם תכ"ז תחת הכותרת 'ברכה'. אמנם בנוסח 'ברכה' זה אין כל מאפיין של ברכה, אין בו פתיחה או אזכרת שם ומלכות, והכותרת 'ברכה' שבסידור אמשטרדם צריכה ביאור.

גם בשו"ת מהר"ם מינץ (סימן פז) מצינו שאלה על ה'ברכה על הנרות בשבת אחר יציאת בית הכנסת', השואל מבקש לדעת אם יש לומר 'ברכה' זו, ומהר"ם מינץ משיב לו, שאינו מכיר מנהג זו. שוב אנו מוצאים התייחסות

תוקן הנוסח והשווה ללשון הכתוב.

כד. כפי שציין הרב פלס שם, אין בספרות ההיכלות מקבילה מושלמת לתארים הללו, אלא רשימות תארים הפותחות במלך, וכוללות תארים אחרים.

קדומה ל'ברכה' הנאמרת קודם סעודת ליל שבת, אך לא נזכר שם מהי ה'ברכה' המדוברת.

פתרון לתעלומה זו לא ניתן על ידי הרב פלס במאמרו הנזכר, אולם הוא מציין כי בכוונתו לכתוב מאמר המשך שבו יובא הנוסח המקורי של ה'ברכה', שנמצא ב'מקום מפתיע ביותר'.
1234567

לא זכינו למאמר ההמשך, אך בשיחה בעל פה עם מחבר המאמר, נמסר לנו מקורה של הברכה, והוא סידור ונציה ש"ס, שלוש עשרה שנים קודם הדפסת תיקוני שבת במהדורתו הראשונה.
1234567

בסידור זה מופיע המנהג ללכת בערב יום כיפור על הקברות, ולומר 'בקשה' הנדפסת שם. בקשה זו מסתיימת בנוסח ברכה, המובאת בזה.

ברוך אתה יי' אלהינו מלך העולם אדון השלום על כל אשר עשית ואשר אתה עתיד לעשות עמי ועם כל בריותיך, וברוכי מלאכיך שעושים רצונך בלבב שלם.

אדון השלום תברכנו תפקדנו לחיים טבים ולשלום.

תזכני ואת זרעי למצוא חן וחסד ושכל טוב בעיניך ובעיני כל רואי. ותעביר עוני ותמחול פשעי וחטאתי. ותזכני לקבל שבתות מתוך רוב שמחה ומתוך עושר וכבוד ומתוך מיעוט עונות. ותעביר ממני ומכל בני ביתי ומכל עמך ישראל כל מיני חלאים רעים וכל מיני גזרות וכל מיני דלות ועניות. ותנחילנו יצר טוב וחי' העולם הבא ורוב עושר וכבוד לעבדך ביראה ובאהבה, ברוך אתה יי' המלך הכבוד.

שלום לכם מלאכי השלום, שלום לכם מלאכי רחמים, בואכם לשלום מלאכי השלום, מלאכי הרחמים מלאכי השרת ברוך בואכם לשלום:

נוסח הברכה דומה מאוד לנוסח שנדפס בסידור אמשטרדם תכ"ז, כפי שיוכח כל מעיין, בכך מובנת הכותרת 'ברכה' שבסידור אמשטרדם, שכן בברכה זו יש פתיחה וחתימה בשם ומלכות. ניתן גם להניח באופן קרוב לוודאי, כי לברכה זו התכוון השואל בשו"ת מהר"ם מינץ.

אפשר שנוסח החתימה 'המלך הכבוד' שאול מן הירושלמי (ברכות פ"ט ה"ד), שבכניסתו לבית הכסא מברך: 'כבוד לכם המכובדים משרתי קודש, דרך ארץ הוא פנו דרך, ברוך האל הכבוד'. יש בנותן טעם לציין כי גם ברכה זו עוסקת בפניה למלאכים.

הפיסקא האחרונה שבמחזור ונציה ש"ס, הנאמרת בסיום הבקשה על הקברים בערב יום כיפור, מהווה מקור לחלק החמישי והמסיים של תפילת 'רבון כל העולמים', וראה להלן.

ד. החלק הרביעי, מקורו בתפילה המובאת בספר לקט יושר (עמוד נ ענין ג).

משרתי אל תלוני ברחמים, וברכוני במוצאכם בביתי. נר דולק והוצע בחדרי מטתי, והשלחן סדור, והחלפתי שמלותי, לכבד בכל אלה ליום קדש. ובאתי אל בית אלהים להפיל תחנתי, פני צור להנים אנחתי. והעדתי אשר ברא בששה כל יצור ובחר בבריתי, ושניתי ואשלש עלי כוסי בתוקף שמחתי, כבחר בי וצווני לזכרו. ועטאני ביתר נשמותי, ובכן אשבות כפקדני במאמר ואתענג לירחיב נחלתי, בלי מצר כבשרני נביאו. ואשיר לו עדי ע"ת אחריתי, בהרבה את ענוותנותו, וחשק בהוד שירי וזאת היא נחמתי. אשר השיב למלאכיו בבקשות כנף שירה לשורר יום שבותי, ברחמיו גם אל התמימים ישבחוני אשר נבראו לשרתי. ככן אגיד גדלתו ברנה, ואחכה לגאלני לעורר אהבתי, ואז אשמור לפקודיו וחקיו בלי עצב, ואפלפל בדתי.

בהמשך מספר רבי יוסף בן משה בעל הלקט יושר, שתפילת 'משרתי', "קיבל שארי מה"ר שמעון יצ"ו מאביו הגאון שא' מהר"ר יעקב מולן זצ"ל [מהרי"ל]. ואמר לי מה"ר שמעון הלוי דלעיל שאמר זה 'משרתי' כשהוא צלול בליל שבת כשבא מבית הכנסת. וזכורני כשלמד מהר"ר שמעון הלוי דלעיל ברעגנשפורק, הלכתי עמו פ"א בליל שבת לחדרו. ומצאתי נר דולק בו והשלחן סדור במפה קטנה על מקצת השלחן, ומעט פירות הניח על המפה, ואומר ה'משרתי' דלעיל".

ה. החלק החמישי, חתימת רבון העולמים, הוא פניה למלאכים, המבוססת על הגמרא בשבת המובאת לעיל לגבי 'שלום עליכם' ראה שם. מקורו הראשון הידוע לנו בספר מנהג טוב מהמאה השלוש עשרה, הובא לעיל לגבי תפילת שלום עליכם. שם נזכרה תפילה על הנרות שהנהיג ה"ר אהרון מרינישבורג (רגנשבורג), ולשונה: מלאכי רחמים ושלום בואכם לשלום, בואכם לשלום, עליכם שלום, לכולכם שלום. כמו כן נמצא נוסח דומה במחזור ונציה ש"ס, בתפילה הנאמרת על הקברים בערב יום כיפור. ראה לעיל בחלק השלישי את נוסח התפילה, וצילומה. אין ספק כי תפילה זו מהווה גם מקור קדום לפיוט 'שלום עליכם'.

הנוסח המוגש כאן הוא על פי הנוסח המובא בתקוני שבת שע"ג, שהוא המקור הראשון לתפילה זו בצורתה המוכרת לנו. שגיאות ברורות שנפלו

במהדורה זו, הכנסנו בסוגר עגול, ובסוגר מרובע את הנוסח המקובל. בהערות הבאנו את שינויי הנוסח המקובלים. השינויים העיקריים באו בהדגשה בטקסט עצמו.

רַבּוֹן כָּל הָעוֹלָמִים, אֲדוֹן כָּל הַנְּשָׁמוֹת, אֲדוֹן הַשְּׁלוֹם מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמַּלְכִּים ^{כ"ה} מֶלֶךְ אֲבִיר, מֶלֶךְ בְּרוּךְ, מֶלֶךְ גָּדוֹל, מֶלֶךְ דּוֹבֵר שְׁלוֹם, מֶלֶךְ הַדֵּר, מֶלֶךְ וְתִיק, מֶלֶךְ זֶה, מֶלֶךְ חַי הָעוֹלָמִים, מֶלֶךְ טוֹב וּמַטִּיב, מֶלֶךְ יָחִיד וּמְיוֹחָד, מֶלֶךְ כְּבִיר, מֶלֶךְ לּוֹבֵשׁ רַחֲמִים, מֶלֶךְ נִשְׁגָּב, מֶלֶךְ סוֹמֵךְ נּוֹפְלִים, מֶלֶךְ עֹשֶׂה מַעֲשֵׂה בְּרָאשִׁית, מֶלֶךְ פּוֹדֶה וּמַצִּיל, מֶלֶךְ צַח וְאֲדוֹם, מֶלֶךְ קְדוֹשׁ, מֶלֶךְ רַם וְנָשָׂא, מֶלֶךְ שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה, מֶלֶךְ תָּמִים וְרַכּוֹ. ^{ענין החסידים}

מוֹדָה אֲנִי לְפָנֶיךָ יי אֱלֹהֵי וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתַי עַל כָּל הַחֲסֵד אֲשֶׁר עָשִׂיתָ עִמָּדִי וְאֲשֶׁר (עתה) [אתה] עָתִיד לַעֲשׂוֹת עִמִּי וְעִם כָּל בְּנֵי בֵּיתִי וְעִם כָּל בְּרִיּוֹתֶיךָ בְּנֵי בְרִיתִי, וּבְרוּכִי הֵם מְלַאכֶיךָ הַקְּדוֹשִׁים וְהַטְהוּרִים שְׁעוֹשִׂים רְצוֹנְךָ, אֲדוֹן הַשְּׁלוֹם, מֶלֶךְ שֶׁהַשְּׁלוֹם שְׁלוֹ, בָּרַכְנִי בַשְּׁלוֹם וּתְפַקְדוּנִי ^{אוצר החכמות} אוֹתִי וְאֶת כָּל בְּנֵי בֵּיתִי וְכָל עַמֶּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל לְחַיִּים טוֹבִים וּלְשְׁלוֹם, מֶלֶךְ עֲלִיוֹן עַל כָּל צָבָא מְרוֹם, יוֹצֵרֵנוּ, יוֹצֵר כָּל, יוֹצֵר מַעֲשֵׂה בְּרָאשִׁית אַחֲלָה פָּנֶיךָ הַמְּאִירִים שְׁתּוֹפָה אוֹתִי וְאֶת כָּל בְּנֵי בֵּיתִי לְמִצּוֹא חֵן וְשָׁכַל טוֹב בְּעֵינֶיךָ וּבְעֵינֵי כָּל בְּנֵי אָדָם וְחוּה וּבְעֵינֵי כָּל רוֹאֵינוּ לַעֲבֹדְתֶךָ, וְסִלַּח וּמַחֵל לָנוּ וּלְזֻרְעֵינוּ עַל כָּל פְּשָׁעֵינוּ וְחַטָּאֵינוּ וְעֲוֹנוֹתֵינוּ ^{כ"ה}, וְנִכְנֹנוּ לְקַבֵּל שְׁכָחוֹת מִתּוֹךְ רוֹב שְׁמִיחָה וּמִתּוֹךְ עוֹשֶׁר וְכָבוֹד וּמִתּוֹךְ מַעוֹ עֲוֹנוֹת, וְהִסֵּר מִמֶּנִּי וּמִכָּל בְּנֵי בֵּיתִי וּמִכָּל עַמֶּךָ יִשְׂרָאֵל כָּל מִינֵי חוּלִי וְכָל מִינֵי מַדּוּה וְכָל מִינֵי דְלוּת וְעֲנִיּוּת וְאֲכִיוֹנוּת, וְתֵן בָּנוּ יֵצֵר טוֹב לַעֲבֹדְךָ בְּאַמֶּת וּבִירָאָה וּבְאַהֲבָה, וְנִהְיָה מְכַבְּדִי בְּעֵינֶיךָ וּבְעֵינֵי כָּל רוֹאֵינוּ כִּי אֶתָּה הוּא מֶלֶךְ הַכְּבוֹד, כִּי לָךְ נֶאֱדָה, כִּי לָךְ יָאֵה.

אֲנִי, מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמַּלְכִּים צוּה לְמַלְאכֶי, מְלַאכֵי הַשָּׁר, מְשַׁרְתֵי עֲלִיוֹן שִׁפְקָדוֹנֵי בְּרַחֲמִים וּיְכַרְכוּנִי בְּבוֹאֵם לְבֵיתִי בְּיוֹם קִדְשֵׁנוּ, כִּי הִדְלַקְתִּי גִירוֹתִי וְהִצַּעְתִּי מִטְתִּי וְהִחַלְפַתִּי שְׁמִלוֹתִי לְכָבוֹד יוֹם הַשְּׁכָת וּבְאֵתִי לְבֵיתְךָ לְהַפִּיל תְּחִינָתִי לְפָנֶיךָ

כה. בסידורים שלפנינו 'מלך מלכי המלכים' נמצא במקומו לפי הסדר האלפביתי, אחרי מלך לובש רחמים. אמנם במהדורה הראשונה, האות מ"ם ['מלך מלכי המלכים'] מדולגת בסדר התארים, והתואר 'מלך מלכי המלכים', מופיע בפתחת הפיוט, עוד קודם תחילת הסדר האלפביתי. כו. נוסח זה קשה להבנה, שכן אחר הפניה לארון השלום, הוא תוזר לכאורה ומבקש מן המלאכים. ובנוסחאות הנפוצות נרפס 'ותפקוד אותי' במקום 'ותפקדוני אותי'. כז. משפט זה נשמט מן הסידורים. ככל הנראה עקב היותו ממש 'תחינה', שאין נוהגים לאמרה בשבת.

(שתעבור) [שתעביר] אֶנְחִיתִי וְהַעֲדוֹתֵי¹ אֲשֶׁר בָּרָאתָ בְּשֵׁשׁה כָּל הַיָּצוֹר וְשִׁנִּיתִי וְשִׁלַּשְׁתִּי עוֹד לְהַעֲדִיד עַל כּוֹסֵי בְּתוֹךְ שְׁמִחָתִי, כַּאֲשֶׁר צִוִּיתָנִי לְזָכְרוֹ וּלְהַתְעַנֵּג בֵּיתְךָ נִשְׁמָתִי אֲשֶׁר נָתַתָּ בִּי. בּוֹ אֲשָׁבוֹת כַּאֲשֶׁר צִוִּיתָנִי לְשִׁרְתָּךְ, וּבִכֵּן אֶגִּיד גְּדוּלַּתְךָ בְּרִינָה וְשִׁוִּיתִי יָיִ לְקִרְאָתִי, שֶׁתִּרְחַמְנִי עוֹד בְּגָלוּתִי לְגַאֲלָנִי לְעוֹרֵר (לִבִּי) לְאַהֲבָתְךָ, וְאַנִּי אֲשָׁמּוֹר לְפִקּוּדֶיךָ (וְחִיקֶךָ) [וְחֻקֶּיךָ] בְּלִי עָצָב, וְאַתָּה פִּלֵּל כִּדְת כְּרָאוּי וּכְנֻכּוֹן. מִלֵּאכֵי הַשָּׁלוֹם, בּוֹאֲכֶם לְשָׁלוֹם, בְּרֻכּוֹנִי לְשָׁלוֹם, וְאֶמְרוּ בְּרוּךְ לְשַׁלְּחָנִי הָעָרוֹף, וְצִאתְכֶם לְשָׁלוֹם מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם אָמֵן סָלָה א"ס א"ס.

אשת חיל

עד לאחרונה, סברו החוקרים כי המנהג לומר אשת חיל בליל שבת קודם הקידוש, מקורו בתקוני שבת שע"ג, וכך מופיע שם:

‘ואח"כ בלי הפסק יאמר פ' אשת חיל מראשה לסופה כנגד השכינה הרומזת ע"ד הקבלה על ה[ש]כינ', כידוע ליודעי החן, ויש בו כ"ב פסוקים כנגד כ"ב צינורות של מעלה שכבר הם פתוחים ומריקים שפע וברכה מהברכה עליונה מראש כל הכתרים.

לשון זו מועתקת בהמשך על ידי כמה סדורים קבליים, כגון שער השמים לבעל השל"ה (אמסטרדם תע"ז), ובן איש חי, ועוד רבים.

כח. בסידורים שלנו הנוסח הוא: פ' הַדְּלַקְתִּי נְרוֹתֵי וְהַצַּעֲתִי מִשְׁתִּי וְהַחֲלַפְתִּי שְׁמִלּוֹתִי לְכָבוֹד יוֹם הַשַּׁבָּת וּבָאתִי לְבִיתְךָ לְהַפִּיל תְּחִנָּתִי לְפָנֶיךָ שֶׁתַּעֲבִיר אֶנְחִיתִי וְאֶעֱדִיד אֲשֶׁר בָּרָאתָ בְּשֵׁשׁה יָמִים כָּל הַיָּצוֹר וְאֶשְׁלֵשׁ עוֹד לְהַעֲדִיד עַל כּוֹסֵי בְּתוֹךְ שְׁמִחָתִי. נוסח זה נאמר כמובן אחר הדלקת הנרות הצעת המיטה והחלפת השמלות, הוא נאמר לכאורה 'בביתך' כלומר בבית הכנסת, והאומר עדיין לא העיד על הבריאה שהיתה בששה ימים, כלומר, עדיין לא אמר את תפילת 'ויכולו', אף לא פעם אחת. אם כי הוא מתכוון לאמרה שלש פעמים, כפי שאנו אכן נוהגים לומר 'ויכולו' בתפילת לחש, ולאחר מכן בקול רם עם הציבור, ובשלישית קודם הקידוש על היין. אלא שתפילת רבון העולמים נאמרת בבית, אחר שלום עליכם, ואם כן יש לכאורה לומר 'והעידותי, ושנתי, ואשלש...'. מחמת קושיא זו היו שהסיקו כי התפילה נאמרת בבית הכנסת, קודם ערבית אחר קבלת שבת (ראה זמירות לשבת עמוד קיב). וכן הביא באוצר התפילות שהיה נוהג הרב הצדיק ר' יוסף מראשקוב לומר אחר מנחה, 'וכן נראה מנוסח הרבון'. אלא שבתקוני שבת אכן אין הנוסח כך, אלא 'והעידותי ושנתי ושילשתי', ואם יש לדייק מנוסח הרבון, לא נוכל לדייק אלא שהוא נאמר אחר קידוש, אחר ש'שילשתי'. יש שחילקו בין 'ואעיד' בלשון עבר, ל'ואעיד' בוא"ו ההיפוך ההופכו ללשון עתיד, והמליצו לאומר את ה'רבון' אחר שלום עליכם, לומר 'ואעיד', כמובן שלשיטתם יש לומר גם 'ואשנה' בלשון עבר, ורק 'ואשלש' בלשון עתיד, שכן התפילה נאמרת קודם הקידוש לפי מנהגנו. ויש קהילות שחילקו את ה'רבון' לחלקים. הנוסח בפנים הוא כפי המובא בתקוני שבת, אם כי לפי התקון המוצע, אפשר ליישב את הנוסח הנהוג. כפי המנהג הנהוג. קודם הקידוש. ראה עליות אליהו.

אמנם, לאחר מחקר מדוקדק הוברר כי תקוני שבת אינן המקור הראשון, וכבר קדם לו סידור ונציה שמ"ד. שם לאחר שהובאו שני שירים של ר' מנחם ^{המכונה רמב"ם} די לונזאנו, נכתב:

וַיֵּשׁ נוֹהֲגִין לֹאמַר קוֹדֶם קֹדֶשׁ בְּלֵיל שַׁבָּת אִשֶּׁת חַיִּל מִי יִמְצָא, וְכָל הָאֱלֹפָא בֵּיתָא שֶׁבִסּוּף מִשְׁלִי, וּמִיד בְּלֵי הַפֶּסֶק אוֹמְרִים וַיִּכְלוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל הַקִּידוּשׁ וְכוּלֵּי.